
SIGN MOVEMENT IN THE STRUCTURAL-SEMANTIC ANALYSIS OF THE ARTISTIC TEXT

Saidova Rayhonoy Abdug'aniyevna¹

Bukhara State Pedagogical Institute

KEYWORDS

Horror, wind, rain, semiotics,
structure, denotation,
connotation, signifier,
knowable, artistic level

ABSTRACT

In literary studies, great attention is paid to structural and semiotic research methods in the analysis of the artistic text and in the study of the essence of the work, their application to the scientific research process.

In this article, the semiological system of the artistic text, the infinity of the text, the interrelationships of the signs are highlighted, the movement of the separated signs, denotative and connotative features, paradigmatic, syntagmatic and binary opposition relations of semiotics are analyzed.

2181-2675/© 2024 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.11068364**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

---

¹ Ph.D., Associate Professor of Bukhara State Pedagogical Institute, Uzbekistan

BADIIY MATNNING STRUKTUR-SEMANTIK TAHLILIDA BELGI HARAKATI

KALIT SO‘ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

Dahshat, shamol, yomg‘ir, semiotika, struktura, denotatsiya, konnotatsiya, bildiruvchi, bilinuvchi, badiiy sath

ANNOTATSIYA/АННОТАЦИЯ

Adabiyotshunoslikda badiiy matnni tahlil qilishda hamda asar mohiyatini o‘rganishda, ularni ilmiy tadqiqot jarayoniga tatbiq etishga struktural va semiotik tadqiq usullariga katta e‘tibor qaratilmoqda.

Ushbu maqolada badiiy matn tarkibidagi semiologik tizim, matn cheksizligi, belgilarning o‘zaro aloqa-bog‘lanishlari yoritilib, ajratib olingan belgilarning harakati, denotativ hamda konnotativ xususiyatlari, semiotikaning paradigmatic, sintagmatik va binar oppozitsiya munosabatlari orqali tahlil qilingan.

Badiiy matnning asosiy xususiyatlaridan biri uning cheksizligida ko‘rinadi. Mana shu cheksizlik alomatiga ko‘ra matnni koinotga muqoyasa etish mumkin. Bunday bepoyonlik matnning gorizont (yon) va vertikal (tik) ravishda har tarafga qarab muttasil kengayib borishi tufayli yuzaga keladi. Natijada matn o‘zining hajmi, chegaralarini uzluksiz uzaytiradi. “Dahshat”. Dastavval sarlavha sifatida tanlab olingan bu lug‘aviy birlikning birinchi semasiologik tizim (til)dagi ma‘nosiga e‘tiborni qaratamiz, chunki so‘zning birlamchi (denotativ) ma‘nosi tahlil jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Arab tilidan o‘zlashgan bu kalima hayronlik, hayratda qolish ma‘nolarini bildiradi.

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da bu birlikning bir-biriga aloqador bo‘lgan uchta ma‘nosi berilgan:

1.Nihoyat darajada qo‘rqinch, xavf, vahima.

2.Azob-iztirobga soluvchi mudhish ahvol, voqea-hodisa, manzara .

3.Ortiq darajada qo‘rqan, vahimaga yoki azob-iztirobga tushgan kishining, ko‘rinishi, ruhiy-holati.

Matn tarkibidagi belgilarni tahlil qilish jarayonida sarlavha (“Dahshat”)ning yuqorida qayd etilgan qaysi kategoriyaga mos kelishini tekshiramiz. Badiiy-poetik tizimning dastlabki leksiya (birligi) quyidagicha berilgan:

“Dahshat” deb sarlavhalangan badiiy matnda shamol belgi sifatida voqea halqalarini ulovchi, syujet strukturasini yuzaga keltiruvchi vosita sifatida ko‘rinadi. Bu fikr isbotini quyidagi parchada ham ko‘rish mumkin:

“Bunday kechalarda odamzod qo‘ymijoz, g‘uj bo‘lib va nimanidir kutib jimgina o‘tirish kutib qoladi” (41-bet).

Bunday fikr inson psixologiyasiga xos muhim xususiyatni ifodalamoqda. Shuningdek, u sakkizta kundoshning katta xotin Nodirmohbegim uyiga yig‘ilishlari sababini ham izohlab ko‘rsatgan.

Ikkinchi segmentdagi shamol matn tarkibida muhim rol o‘ynagan yana bir semiotik

birlik – go‘riston belgisini badiiy matn tizimiga kirib kelishiga yo‘l ochib beryapti.

Aynan shamol odamlarga, xususan, xotinlariga salobatli va tap tortmas inson kabi ko‘rinadigan dodho ruhiyatidagi ojiz bir jixatni – o‘limdan, shu hodisa bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan go‘ristondan ko‘rqishni adresatga ko‘rsatib beradi. Matnda personaj psixologiyadagi bu xususiyat quyidagicha sharhlangan:

“O‘zbek go‘ristoni o‘zi xunuk, buning ustiga, go‘riston haqida aytilmagan xunuk gap, to‘qilmagan vahimali mish-mish qolgan emas. Haqiqatan, bunday kechalarda go‘riston esiga tushgan har qanday odam, ayniqsa, dodxo singari payg‘ambar yoshidan oshib, kafanligini sandiqqa solib qo‘ygan kishi o‘lishdan ham ko‘ra go‘ristonda yotishni o‘ylaganda tiligacha sovuq ter chiqaradi” (42-bet). Dodxo kechinmalar olamidagi psixologik assotsiatsiyalar silsilasini quyidagi chizmada ko‘rsatamiz:

Shamol

go‘riston

o‘lim

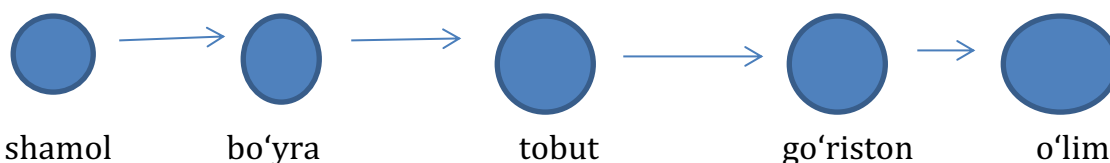
Uchinchi segmentda ifoda topgan shamol o‘limga bilvosita aloqador bo‘lgan yana ikkita leksemani yuqorida berilgan zanjirga qo‘shishga imkon beradi:

“Shamol bir xuruj qilganida, nimanidir keltirib darchaga urdi. U narsa darchani tirmalanicha sidirilib pastga tushib ketdi. Hamma o‘tirgan yerida bir qarich cho‘kkanday bo‘ldi va tin olmay bir-biriga qaradi. Dodxo xotinlariga, ulardan ham ko‘ra o‘ziga taskin berish uchun o‘rnidan turib darchaning bir tomonini ochdi. Darchadan kirgan shamol osma chiroqni lipillatdi, tebratdi. Dodxo pastga qaradi va suyunib ketganday:

-Bo‘yra. Bo‘yra ekan! – dedi va darchani yana zich yopib joyiga o‘tirdi” (42-bet). Aytganimizdek, bo‘yra o‘limga to‘g‘ridan to‘g‘ri bog‘liq emas, lekin u personajning tasavvur oqimida o‘limga bevosita aloqador yana bir lisoniy birlikni yuzaga keltiradi:

“Bo‘yra odatda tobutga solinadigan bo‘lganidan, dodxoning ko‘z oldiga odamlarning yelkasida lapanglab ketayotgan tobutni keltirdi. Tobut esa yana go‘ristonni eslatdi, go‘riston haqida bolaligidan qulog‘ida qolib kelgan vahimali gaplarni, hodisalarni jonlantirib yubordi” (42-bet).

Mazkur segmentda personaj ruhiy tasavvuri zanjiri sezilardi darajada kengayganini ushbu chizmada ko‘rsa bo‘ladi:

Har insonning tirikligidayok o‘z qiyomati o‘z dahshat (lar)i bo‘ladi. Shamol kechasi dodxoning dahshati (o‘limdan qo‘rqish) va qiyomati (begunoh yosh juvonning bevaqt o‘limiga sabab bo‘ladi va bu gunohi uchun ilohiy jazoga duchor bo‘lishi aniqlashadi)

dramatik tasvirlar fonida namoyon bo'ladi.

Yuqorida tadqiq etilgan matniy parchalar asosiy qahramon (Unsin) bilan bog'liq dahshatni aks ettirayotgani yo'q, lekin shu holning yuz berishiga zamin tayyorlayapti, bu tasvirlar matn kontseptsiyasini yuzaga chiqarishda muhim o'ringa ega personaj hisoblangan dodxo fojiasi va qalbidagi dahshatni yuzaga chiqargani bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Bu o'rinda Rolan Bartning matnning ko'pligi bildiruvchilarning ko'p tarmoqligi sababli paydo bo'ladi degan fikrini yana bir bora esga olamiz. Badiiy matn strukturasi dahshat kontseptini yuzaga keltirishda nafaqat shamol, shu bilan birga, tun, go'riston bildiruvchilari xizmat qilishi ko'rinmoqda. Yuqorida berilgan parchada esa bildiruvchi sifatida go'riston leksimasi xizmat qilayotir.

Qabristondagi tasvirda Unsinning o'zbek tilining izohli lug'atida qayd etilgan dahshatning eng avj nuqtasi – ortiq darajada qo'rqqan, vahimaga yoki azob-iztirobga tushgan kishining, ko'inishi, ruhiy-holatiga tushgani o'z ifodasini topganini ko'rish mumkin. Shunday qilib, ixchamgina badiiy matn tarkibida dahshat so'zi ifodalagan uchta sema ham tajassum topgani ayonlashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Literary theory. Two volumes, Volume 1. - Tashkent: "Fan", 1979.
2. Meliev S. On structural analysis. - Uzbek language and literature. - Tashkent. 2009. №2 P 12.
3. Murodov G '. Artistic codes in the novel "Yulduzli tunlar". - Bukhara scientific information, 2000, issue 3.
4. Ch.Peirce. Collected Papers. Vol. 1. Cambridge -Massachusetts, 1960, p. 284.
5. Алпомиш. – Тошкент: Шарқ, 1998. – Б. 89.
6. Абдулла Қаҳҳор. Асарлар. Олти томлик. Биринчи том. – Тошкент:Ғафур Ғулом номидаги бадий адабиёт нашриёти,1967.
7. Kholbekov M. Rolan Bart and structural literature. Uzbek language and literature. - Tashkent. 2013. №2 P 23.
9. Bart R. Mythology. - Source: Bart R. Selected Works. - Moscow: Progress, 1989. - p. 83.
10. Bart R. Selected works. - Moscow: Progress, 1989. -- P. 83.